

ВІДЕОКОНФЕРЕНЦІЯ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ: ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ

Гарієвська М. Б.,

*молодший науковий співробітник НДІ приватного права
і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України*

У статті розглянуто порядок проведення судового засідання в режимі відеоконференції, проаналізовано актуальні доктринальні положення про реалізацію окремих принципів цивільного процесуального права в режимі відеоконференції, акцентовано увагу на досвіді зарубіжних країн і можливості його запровадження у вітчизняну практику з метою усунення прогалин у правовому регулюванні відеоконференції в цивільному процесі.

Ключові слова: суд, відеоконференція, повноваження суду, судові засідання.

Ефективність реалізації права на судовий захист, гарантованого ст. 55 Конституції України, прямо залежить від якості регулювання процедури судочинства. Ця процедура, крім неупередженості та справедливості, має також відповідати критерію оперативності. Дотриманню ж останнього може значно сприяти використання при проведенні судових засідань систем відеоконференцв'язку. В цивільному процесуальному законодавстві введено новелу щодо участі в судовому засіданні в режимі відеоконференції.

Згідно зі ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод поняття «справедливий суд» включає, крім іншого, «розгляд справи протягом розумного строку». Це має захистити сторони від надмірного затягування процесу. Тяганина, яка, на жаль, трапляється в українських судах, дуже знижує ефективність процесу й підриває довіру до держави. За даними Верховного Суду України, в значній частині рішень, винесених Європейським судом з прав людини проти України, констатується порушення державою права особи на розгляд справи в розумні строки.

Те, що учасник процесу не може прийти в призначений час у судові засідання, – одна з причин тяганини. Отже, проведення відеоконференцій об'єктивно може стати ефективним інструментом, що надасть можливість економити час і гроші, які витрачаються на поїздки (або доставлення) до суду [2].

Проведення судових засідань в режимі відеоконференції дасть можливість пришвидшити судовий процес, а також зекономити кошти як для судової влади (наприклад, на надсилання повісток про виклик на засідання), так і для учасників процесу (зокрема на відрядження).

Статтею 158-1 ЦПК України передбачено, що суд за власною ініціативою або за клопотанням сторони, іншого учасника судового процесу може постановити ухвалу про їх участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції [1].

Отже, суд за власною ініціативою або за клопотанням сторони чи іншого учасника процесу може постановити ухвалу про їх участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції. Таким чином, зазначена норма визначає ініціаторами участі у судовому засіданні в режимі відеоконференції не лише сторони чи учасників судового процесу, а й суд.

Однак Закон не визначив, за яких підстав суд може прийняти відповідне рішення. Оскільки перелік підстав відсутній, можемо зробити висновок, що суд в будь-який момент може прийняти рішення про участь будь-кого із учасників судового процесу в режимі відеоконференції без наявності жодної на те підстави та без згоди такої особи. Більше того, Закон навіть не зобов'язує суд встановити факт можливості особи, щодо якої прийнято відповідне рішення, взяти участь у засіданні в режимі відеоконференції, що також є обмеженням прав осіб, що беруть участь у справі. Тому в частині проаналізованих норм Закон потрібно було б вдосконалити, а саме: визначити виключний перелік підстав, за яких суд має право прийняти ухвалу про участь сторін чи учасників судового процесу у судовому засіданні в режимі відеоконференції з власної ініціативи [4]. З таким твердженням не можна погодитись, оскільки законодавчо неможливо передбачити усі випадки, за наявності яких суд має ініціювати проведення судового засідання в режимі відеоконференції. На нашу думку, надання суду можливості проявляти ініціативи в даному випадку є недоцільним. ЦПК України не передбачає випадків, коли судові засідання має проводитись в режимі відеоконференції. А отже, суду складно буде мотивовано обґрунтувати необхідність відеоконференції без клопотання особи.

Зокрема, було зазначено, що переліку підстав, за яких суд може ухвалити рішення про участь у засіданні в режимі відеоконференції тієї чи іншої сторони, немає. Тому й згоди в учасника засідання отримувати не потрібно, що, безумовно, зачіпає його інтереси.

Проте згідно з нормами Закону суд має заздалегідь повідомити такого учасника про засідання в режимі он-лайн. У випадку, якщо особа, яка мала брати в ньому участь у режимі відеоконференції, з'явилася до суду, то бере участь у засіданні в загальному порядку. Видається, що такі положення у

своїй сукупності є для учасників достатньою гарантією від можливих зловживань з боку окремих суддів і їх утручання в роботу відеоконференцв'язку [2].

Виходячи з цього, вважаємо, що проведення судового засідання в режимі відеоконференції можливе у разі клопотання сторони або іншого учасника процесу або з ініціативи суду з умовою отримання згоди на це сторони або іншого учасника процесу. Такі положення у своїй сукупності були б межею здійснення судом дискреційних повноважень щодо вирішення питання про проведення судового засідання в режимі відеоконференції.

Суд повинен заздалегідь повідомити такого учасника про засідання в режимі он-лайн. Причому у випадку, якщо особа, яка мала брати в ньому участь у режимі відеоконференції, з'явилася до суду, то бере участь у засіданні в загальному порядку. Що, в свою чергу, зводить нанівець ініціативу суду з цього питання.

У клопотанні про участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції в обов'язковому порядку зазначається суд, в якому необхідно забезпечити її проведення. Таке клопотання може бути подано не пізніше як за сім днів до дня проведення судового засідання, в якому відбуватиметься така участь.

Часове обмеження, яке законодавець передбачив для пред'явлення відповідного клопотання, з моменту, коли стало відомо про дату судового засідання, може дезорієнтувати зазначених осіб, і, як наслідок, зробити неможливою реалізацію ними свого права на участь в такому засіданні в режимі відеоконференції. В зв'язку з цим вважаємо за необхідне скоротити термін, з настанням якого вказані учасники не зможуть звернутися до суду з відповідним клопотанням шляхом заміни в ч. 2 ст. 158-1 ЦПК України слів «сім днів» словами «п'ять днів» [6, с. 462]. Вважаємо, що внесення відповідних змін до ЦПК України є недоцільним, оскільки проведення судового засідання в режимі відеоконференції потребує з'ясування питань можливості його проведення, що зробить скорочені строки не завжди можливими.

Вирішення питання про задоволення клопотання про участь у судовому засіданні шляхом використання систем відеоконференцв'язку пов'язано з сукупністю як фактичних дій організаційного характеру, так і процесуальних дій, що оформляються судовими актами. Перш за все, взаємодія між судами виникає при виявленні наявності технічних можливостей для проведення відеозв'язку. Отримати таку інформацію має суд, що розглядає клопотання, заявник вільний від виконання зазначених дій. Суд витребує відомості про наявність справної системи відеоконференцв'язку та інших обставин, що дають уявлення про наявність або відсутність об'єктивної можливості проведення судового засідання даним способом [7, с. 34].

Судді при розгляді клопотання належить відповісти на низку питань, в числі яких такі: чи має право особа подавати таке клопотання; чи своєчасно воно подано і які наслідки несвоєчасного подання, якщо воно мало місце; чи є в суді, за сприяння якого заявник просить провести засідання, технічна можливість для цього. Примітно, що судом при позитивній оцінці клопотання виноситься ухвала, в якій одночасно формулюється висновок власне про задоволення клопотання. Отже, причиною відмови в задоволенні клопотання можуть стати порушення порядку та строків звернення до суду, відсутність технічної можливості проведення відеоконференції, а також якщо відповідно до закону (за клопотанням осіб, які беруть участь у справі) проводиться закритий розгляд справи [7, с. 33].

Безпосередньо процес організації проведення судового засідання у формі відеоконференції покладається одночасно на два суди: суд, що розглядає відповідний судовий спір, та суд за територіальністю місцезнаходження учасника судового процесу, що обрав такий вид участі у засіданні.

Зокрема, за умовами ЦПК та ч. 5 ст. 11 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» учасникам судового процесу на підставі рішення суду забезпечується можливість брати участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції у порядку, встановленому процесуальним законом. Обов'язок забезпечити проведення відеоконференції покладається на суд, який отримав судові рішення щодо відеоконференції, незалежно від спеціалізації та інстанції суду, який прийняв таке рішення. Тобто на практиці сторона у справі (чи, наприклад, судовий експерт) має направити до суду, що розглядає спір, відповідне клопотання про проведення засідання у формі відеоконференції, наприклад, у зв'язку з відрадженням чи за станом здоров'я тощо. Суддя розглядає таке клопотання, задовольняє його та виносить ухвалу, копію якої направляє до суду, який, наприклад, визначений стороною для проведення відеоконференції.

На підставі цієї ухвали особа, що заявила подібне клопотання, звертається до визначеного суду, їй надається право та можливість використання відповідних технічних пристроїв з метою участі у судовому засіданні [3]. На нашу думку, незважаючи на те, що ЦПК не передбачено підстави для проведення відеоконференції, немає підстав відносити до дискреційних повноважень суду вирішення питання про проведення судового засідання у режимі відеоконференції у разі обгрунтованого клопотання особи.

Як приклад застосування нових електронних технологій можна навести новели ЦПК Німеччини. Цей кодекс передбачає можливість участі у судовому засіданні учасників процесу завдяки використанню відео- та аудіозасобів (параграф 128а). У такому випадку зображення та звук судового розгляду транслюються у залу судового засідання та у місцезнаходження сторін, представників та адвокатів.

І. І. Черних вважає, що немає жодних перешкод для використання відеоконференцз'язку з ініціативи суду в арбітражному процесі [7, с. 33].

А. Трунк зазначає, що ЦПУ Німеччини питання про проведення відеоконференції на судових засіданнях або для подання доказів залишає на розсуд суду за згодою сторін [5, с. 12].

На практиці при застосуванні систем відеоконференцз'язку процес надання додаткових доказів породжує низку питань, які потребують вироблення практичних рекомендацій. Іншим недоліком прийнятого Закону є невідповідність його норм загальним засадам здійснення судочинства в Україні.

Так, сторони судового процесу наділені процесуальними правами, серед яких є право подавати докази, письмові пояснення, заявляти клопотання та відводи тощо. Зрозуміло, що будь-яка із сторін має право до початку судового засідання подати усі пояснення чи докази, однак як бути, якщо така необхідність виникла під час судового розгляду, а особа бере участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції? Питання залишається відкритим.

Таким чином, процесуальні права особи, яка бере участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції, є значно обмеженими, що має наслідком порушення принципів змагальності та рівності сторін, які є одними із основних засад судочинства, визначених ст. 129 Конституції України. У свою чергу, ні процесуальні закони, ні тим паче, Конституція України не допускають обмеження встановлених прав людини, а нормативні акти, що обмежують такі права, мають бути визнані неконституційними [4].

Надання додаткових доказів у процесі судового засідання, проведеного із використанням відеоконференцз'язку, вступає в протиріччя з одним з основоположних принципів судового процесу – принципом безпосереднього дослідження доказів судом, що розглядає справу. Законом не регламентовано детально механізм подання оригіналів документів на огляд суду, що розглядає справу і знаходиться по той бік екрану. Можливо було б наділити «віддаленого суддю» додатковими повноваженнями з дослідження доказів, але в такому випадку за фактом справа в частині буде розглядатися не судом, у провадженні якого перебуває справа, а іншою особою – «віддаленим суддею», і не обов'язково, що це буде суддя суду того самого рівня, що і суд, який доручив організацію відеоконференцз'язку, в провадженні якого перебуває справа [5, с. 12].

В ухвалі, яка виноситься за 5 днів до засідання й оскарженню не підлягає, суд має вказати:

- 1) найменування суду, якому доручається забезпечити проведення відеоконференції;
- 2) найменування особи, що бере участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції, та її процесуальний статус;
- 3) дату й час проведення судового засідання.

Копія ухвали невідкладно направляється до суду, що забезпечуватиме зв'язок, і зацікавленій особі. Передбачена можливість направлення копії факсом або електронною поштою.

Закон також установив, технічні засоби й технології, що використовуються, повинні забезпечувати належну якість зображення та звуку. Учасникам судового процесу має бути забезпечена можливість чути й бачити перебіг судового засідання, ставити запитання й отримувати відповіді, реалізовувати інші надані їм процесуальні права та виконувати процесуальні обов'язки [2].

Отже, проведення судових засідань в режимі відеоконференції спрямоване, передусім, на модернізацію судового процесу, дотримання строків розгляду справ і полегшення участі в ньому сторін. Порівнюючи правове регулювання проведення судового засідання в режимі відеоконференції в Україні та Німеччині, слід зазначити, що в ЦПК України врегульовано на належному рівні, однак залишається відкритим питання практичної реалізації таких положень закону.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. *Цивільний процесуальний кодекс України* від 18.03.2004 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 40–41, 42. – Ст. 492.
2. *Богунов В.* Відеоконференції дозволять учасникам процесу економити час і гроші / В. Богунов // Закон і бізнес. – № 35 (1074) 29.08 – 07.09.2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zib.com.ua/ua/11349-videokonferencii_dozvolyat_uchasnikam_sudovih_zasidan_ekonom.html.
3. *Жуков Д.* Відповідач у телевізорі: перспективи відеоконференцій у судовому процесі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/1_doc2.nsf/link1/EA004045.html.
4. *Недибалюк В.* Как видеоконференции усложнят судебный процесс [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pravotoday.in.ua/ru/press-centre/publications/pub-787/>.
5. *Решетняк В. И.* Видеоконференц-связь в гражданском и арбитражном процессе: проблемы и перспективы [Текст] / В. И. Решетняк // Арбитражный и гражданский процесс. – 2012. – № 10. – С. 11–14.
6. *Худоба В. М.* Проблемные вопросы участия в судебном заседании в режиме видеоконференции / В. М. Худоба // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки». – 2013. – Т. 6 (65). – № 1. – С. 459–463.

7. Черных И.И. Использование видеоконференцсвязи в арбитражном процессе / И. И. Черных // Законы России : опыт, анализ, практика. – 2011. – № 10. – С. 32–36.

The article deals with the procedure of trial videoconference, analyzes current doctrinal position on the implementation of certain principles of civil procedure videoconference considered, the experience of foreign countries and its possible implementation in domestic practice to address gaps in the legal regulation videoconference in civil proceedings.

В статье рассмотрен порядок проведения судебного заседания в режиме видеоконференции, проанализированы актуальные доктринальные положения о реализации отдельных принципов гражданского процессуального права в режиме видеоконференции, акцентировано внимание на опыте зарубежных стран и возможности его внедрения в отечественную практику с целью устранения пробелов в правовом регулировании видеоконференции в гражданском процессе.

ВИНИКНЕННЯ ТА СТАНОВЛЕННЯ ЗАПОВІТУ З УМОВОЮ У ВІТЧИЗНЯНОМУ СПАДКОВОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ

Заїка Ю.О.,

доктор юридичних наук, професор, головний науковий співробітник сектору проблем цивільного права НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України

Статтю присвячено історії становлення та розвитку у вітчизняному спадковому законодавстві інституту заповіту з умовою. Охарактеризовано природу заповіту з умовою, розглянуто відкладальні та скасувальні умови заповіту та їх юридична і фактична здійсненність.

Ключові слова: заповіт, заповіт з умовою, здійсненність заповіту з умовою.

Фізична особа може реалізувати своє право на розпорядження майном на випадок смерті шляхом складання заповіту лише у тому разі, коли свобода заповіту буде мінімально обмежена законодавцем. Свобода заповіту включає в себе не лише право спадкодавця в будь-який час скласти заповіт, призначити спадкоємцем будь-яку особу, а й визначити умови набуття спадщини спадкоємцями. Відповідно до ст. 1242 ЦК України «Заповіт з умовою» заповідач може зумовити виникнення права спадкування в особи, яка призначена у заповіті, наявністю певної умови, як пов'язаної, так і не пов'язаної з її поведінкою (наявністю інших спадкоємців, проживання у певному місці, народження дитини, здобуття освіти тощо). Дослідженню питань, пов'язаних із складанням заповіту з умовою та реалізацією останньої волі спадкодавця, присвячено низку фахових праць (З. В. Ромовська, С. Я. Фурса, Є. О. Рябоконт та інші), проте у вітчизняній літературі залишається дискусійним питання щодо відповідності змісту ст. 1242 ЦК принципам спадкового права, саме цій проблемі і присвячено нашу наукову розвідку.

Заповіт з відкладальною умовою був відомий ще римському приватному праву – якщо спадкоємець був призначений під неможливою умовою, вона вважалася «ненаписаною» (*pro scriptio habetur*), а призначення спадкоємця – безумовним [1, с. 219]. У Франції, Іспанії, Німеччині допускається можливість укладання заповіту з умовою. Проте якщо умови заповіту неможливо виконати, суперечать законам чи добрим звичаям – вони вважаються такими, що не існують [2, с. 329; 3, с. 538; 4, с. 517]. У ст. 1011 книги третьої тому X частини I Зведення законів Російської імперії передбачалося, що заповісти майно можна або у повну власність, або ж у тимчасове володіння і користування [5, с. 69]. Найавторитетнішим дослідником інституту умовного заповіту вважався К. П. Победоносцев, який поділяв умови отримання спадщини спадкоємцем на *супензійні* та *резолютивні*. При супензійній умові — визначалася обставина, до настання якої право певної особи обмежувалося до повного або ймовірного її настання. При резолютивній — визначалася обставина, з настанням якої право однієї особи мало припинитися й поступитися праву іншої особи [6, с. 542–543]. Складання заповіту як із відкладальною, так і скасувальною умовою допускав С. Н. Самарський [7, с. 18]. Не заперечував проти складання заповідальних розпоряджень з умовою чи з призначенням і Г. Ф. Шершеневич [8, с. 644]. Серед сучасників досить спірним вважалася рішення Сенату у справі Є., який заповів своїй дружині у власність будинок, проте у випадку укладання нею нового шлюбу вона позбавлялася права на спадщину. Сенат зазначив, що волею останнього майно передавалося дружині, поки вона буде вдовою, тому не може бути і мови про незаконність чи аморальність умови заповіту. Заповідач не заборонив укладати новий шлюб, а лише визначив умови отримання спадщини [9, с. 123–130]. Не погоджуючись з цим рішенням, Г. Ф. Шершеневич вважав, що коли йдеться про успадкування права власності, то розпорядження допускає лише відкладальну, а не скасувальну умову, оскільки раз набуте